

”Seisomme sodan seurausten tervatulla sillalla”

Arvio teoksesta Holmila, Antero & Mikkonen, Simo: *Suomi sodan jälkeen. Pelon, katkeruuden ja toivon vuodet 1944–1949*. Jyväskylä: Atena. 265 s. 2015. ISBN 978-952-300-112-1.

Jouni Tilli

Toisen maailmansodan jälkeistä aikaa Suomessa on perinteisesti kuvattu yhtäältä vaaran vuosina ja toisaalta jälleenrakennuksen aikana. Vaaran vuodet -tulkinta perustuu erityisesti aikalaisoikeiston vaalimaan näkemykseen, jonka mukaan Suomi todella oli vaarassa muuttua kansandemokratiaksi Itä-Euroopan maiden tavoin. Piti tämä tulkinta sitten paikkansa tai ei, Lauri Hyvämäen vuonna 1954 julkaistun *Vaaran vuodet* -teoksen ansio on sodan järjestyttävän lopputuloksen ja laitasemmistön valtaannousun aiheuttaman ahdistuksen kuvauksessa, kuten historian tutkijat Antero Holmila ja Simo Mikkonen uuden teoksensa johdannoissa toteavat. Samalla ajanjakson vaarallisuutta korostanut näkökulma loi pitkäikäisen viitekehyksen Suomen sodanjälkeisten vuosien tarkasteluun.

Yhtä tiukasti suomalaiseen kollektiiviseen muistiin on juurtunut nostalginen visio sodanjälkeisistä vuosista jälleenrakennuksen aikana. Näkemyksen mukaan pieni mutta sisukas kansa tarttui tuolloin yhtenäisenä toimeen ja rakensi itsenäisen Suomen uudelleen maksaen sotakorvaukset, asuttaen evakot, rakentaen rintamamiestaloja, raivaten pellot ja synnyttäen suuret ikäluokat. Tämäkin näkökulma pitää paikkansa, sillä yli 400 000 evakkoa todella asutettiin, sotakorvaukset maksettiin ja hyvinvointivaltion pohja valettiin, kuten Holmila ja Mikkonen huomauttavat.

Suomi sodan jälkeen pyrkii tuomaan esille sodanjälkeisten vuosien moniäänisyyttä ”päästäen ääneen niin tavalliset ihmiset kuin poliitikotkin”. Käytännössä tämä tapahtuu hyödyntämällä olemassa olevan tutkimuksen sekä perinteisten aineistojen, kuten eduskunnan asiakirjojen ja arkistomateriaalin lisäksi aikalaiskirjallisuutta ja muisteluaineistoa. Monimuotoisen aineiston pohjalta sodanjälkeiset vuodet näyttävät jollain tavoin ulko- ja turvallisuuspoliittiset kysymykset, sisäpoliittiset ristiriidat kietoutuivat yhteen niin kulttuuristen, sosiaalisten kuin henkilökohtaistenkin haasteiden kanssa tavalla, jota termi ”rauhankriisi” kuvaa hyvin.

Teos sijoittuu kansainvälisesti ja nyttemmin myös Suomessa suositaan kasvattaneeseen tutkimussuuntaukseen, jossa tarkastellaan rauhaanpaluun haasteita ja keinoja aikaisemmasta, lähinnä poliittisten ja taloudellisten rakenteiden jälleenrakennukseen keskittyneestä tutkimuksesta poikkeavilla metodeilla ja kysymyksenasetteluilla. Mitä tapahtui sodan jälkeen ja *miten* rauhaan palattiin? Miten esimerkiksi Suomessa suoritettiin sodan jälkeen eräänlainen ”tunteiden demobilisaatio”? Miten eri tavoin se linkittyi ja vaikutti aikakauden poliittiseen ilmapiiriin? Mullistiko sodan päättyminen yhteiskunnassa vallitsevia suhteita jopa enemmän kuin itse sota?

Suomi toisen maailmansodan jälkeen on erityisen kiinnostava tapaus. Kuten professori Petri Karonen on huomauttanut, sodan päättyminen ei maassamme ollut valtiollinen ja kansallinen ”nollahetki”, koska perusrakenteet ja instituutiot pysyivät pääosin entisellään. Suomessa ei myöskään koettu ”kollektiivista muistinmenetystä”, mikä esimerkiksi historioitsija Tony Judtin mukaan oli Euroopan nousun edellytys. Suomessa mennyt ja tuleva kietoutuivat toisiinsa muodostaen useita erilaisia perspektiivejä traumoineen, pelkoineen ja toiveineen.

Sodasta levottomaan rauhaan

Suomi sodan jälkeen koostuu kuudesta luvusta, jotka etenevät pääosin kronologisesti. Ensimmäisessä luvussa Antero Holmila ja Simo Mikkonen kartoittavat syksyn 1944 tunnelmia. He kiteyttävät mielenmaiseman todeten, että sotaväsymyksen ja ”Kannaksen joukkodepression” painamassa maassa rauhaa sekä toivottiin että pelättiin. Maa oli ollut sotatilassa melkeinpä jatkuvasti syksystä 1939 lähtien. Sota vaati ponnistuksia koko yhteiskunnalta, minkä seurauksena käytännössä jokaiselle kansalaiselle oli määrätty rooli ja sen mukaiset tehtävät. Sodan hermopaineen kääntöpuolena olivatkin toisaalta turvalliset rakenteet ja tunne tarpeellisuudesta.

Sodan voittaneen Neuvostoliiton todellisista pyrkimyksistä oli huomattavasti enemmän spekulatioita kuin tietoa, mikä oli omiaan ruokkimaan pelkoja yksilötasolla asti. Pelon ja toivon ympäröimänä suomalaisten oli ryhdyttävä rakentamaan tulevaisuuttaan samalla, kun lähimenneisyydestä muistuttivat pommien hajottamat rakennukset ja kuoppaiset tiet, tekijät kiteyttävät osuvasti. Syksyn 1944 pelkojen ja toiveiden lisäksi ensimmäisessä luvussa tuodaan esille, miten kyseiseen ajanjaksoon kuului olennaisesti myös niin sanotun selviytymismentaliteetin rakentaminen. Erityisen mielenkiintoinen on luvussa tarkasteltu ero julkisen sanan ja yksityisten puheiden välillä: siinä missä yksityisissä arvioissa korostuivat pessimistiset mielialat, lehdistö painotti hallituksen tavoin ja toimeksiannosta selviytymisen tärkeyttä, vaikka sitten ”itsekurin solmuruoskan” avulla. Sopivaa mentaliteettia rakennettiin turvautumalla muun muassa Saarijärven Paavon esimerkkiin. Samalla luotiin pohjaa jälleenrakennusmyytille.

Toisessa luvussa käsitellään Neuvostoliiton Suomi-kuvaa sodan jälkeen. Aihetta on tutkittu suhteellisen vähän. Sodan jälkeen Neuvostoliiton suhde Suomeen oli kaikkea muuta kuin lukkoon lyöty, ja Suomea kohdeltiin sodan vielä jatkuessa jotakuinkin samoin kuin Neuvostoliiton miehittämiä maita Keski-Euroopassa. Valvontakomission lisäksi asema näkyi esimerkiksi korkean profiilin taiteilijavierailuina. Suomi oli ainoa

miehittämätön maa, jonne Neuvostoliitto lähetti parhaita taiteilijaryhmiään sodan jälkeen. Neuvostoliitto otti rauhansolmimisen jälkeen kohteekseen myös poliittista johtoa laajemmat kansalaispiirit, mikä näkyi myös neuvostoliittolaisissa lehdissä. Kulttuuri oli Neuvostoliitolle monikäyttöinen politiikan väline: niin sanotun kansankulttuurin elvyttämisen lisäksi ilmiöön kuului historian uudelleentulkinta, joka tosin otti laajemmin tuulta purjeisiinsa vasta myöhemmin suomettumisen vuosikymmeninä.

Laajassa luvussa tuodaan myös esiin se, miten Suomen tappio jatkosodassa, Suomen Kommunistisen puolueen nousu maan alta sekä Neuvostoliiton kasvanut vaikutusvalta vaikuttivat vasemmiston sisäiseen maailmaan. Niin SDP, SKDL kuin SKP tehostivat järjestötoimintaansa, näistä kaksi jälkimmäistä selkeästi ideologisemmin kuin sosialidemokraatit. Myös jäsenistön käytännön koulutukseen jouduttiin kiinnittämään runsaasti huomiota yksinkertaisesti jo siksi, ettei suurella osalla ruohonjuuritason kommunisteista ollut organisatorista saati sitten päätöksentekoon liittyvää kokemusta. Samaan aikaan vanhaa valtaa edustanutta virkamieskuntaa arvosteltiin voimakkaasti.

Kommunistien nousun myötä Suomi lakkasi itänaapurin lehdistössä kuulumasta vihollismaiden leiriin. Neuvostoliitossa uudet suomalaiset järjestöt ja puolueet, kuten keskeisin kulttuuritoimija Suomi–Neuvostoliitto-seura sekä SKDL, esitettiin sodanvastaisina voimina, kun taas vanhat puolueet ja järjestöt sosialidemokraatit mukaan lukien yhdistettiin tavalla tai toisella sodanaikaiseen politiikkaan tai jopa fasismiin. SKP:tä puolestaan seurattiin Neuvostoliitosta, mutta sen toimintakykyyn ei luotettu. SKP todennäköisesti halusi olla Neuvostoliitolle tärkeämpi kuin se todellisuudessa oli, kuten tekijät osuvasti huomauttavat.

Antero Holmila ja Simo Mikkonen myös korostavat, ettei niin sanottu pehmeä vallankäyttö todennäköisesti ollut niin tehokasta kuin olisi haluttu, koska syvälle juurtuneiden viholliskuvien purkaminen vaati vuosikymmeniä. Lopulta 1950-lukua lähestyttäessä Suomi alkoikin näyttäytyä neuvostolehdistössä maana, joka ei ollut Neuvostoliiton kontrolloitavissa vaan kuului länteen.

Henkisiä, sosiaalisia ja poliittisia kriisejä

Oman lukunsa teoksessa saavat myös erilaiset henkiset rauhankriisit, sodan traumatisoiva perintö ihmisten kokemuksissa, moraalinen paniikki erityisesti nuorison sukupuolikäyttäytymiseen liittyen ja naisen asema sodasta rauhaan siirtyvässä Suomessa. Teoksessa käy hyvin ilmi, miten niin siirtoväki kuin kantaväestö kärsi asuttopulasta ja kodittomuudesta ja miten tilanne koettiin. Erityisesti siirtoväen asuttamista hankaloittivat ennakkoluulot sekä ”lainopilliset manööverit”, joita harrastettiin, jotta näille ei tarvitsisi luovuttaa maata tai ottaa asumaan ”omiin nurkkiin”.

Asunto-ongelmien lisäksi Suomi poti monenlaisia henkisiä kriisejä. Perinteiset sukupuoliroolit ja niihin liittyvät ihanteet romutuivat, kun nuoret tai sodassa nuoruutensa menettäneet yrittivät ottaa takaisin menetettyä aikaa. Tuloksena oli ”moraalipaniikki”. Myös sodan ehdoilla naisille sovitettu ehdottoman epäitsekään uhrautujan, hoivaajan ja ymmärtäjän rooli kyseenalaistui. Eräs *Suomi sodan jälkeen* -

teoksen mielenkiintoisimpia havaintoja onkin naisen työmarkkina-asemaan liittynyt ristiriita. Yhtäältä korostettiin naisten oikeutta työhön miesten rinnalla, toisaalta taas kehoitettiin heitä vetäytymään vapaaehtoisesti työhön palaavien miesten tieltä.

Neljännän ja viidennen luvun aiheena ovat vasemmisto-organisaatiot ja poliittinen turbulenssi. Vuoden 1945 eduskuntavaalit huipensivat vasemmiston nousun: SDP sai 50 ja SDKL 49 paikkaa. Jälkimmäisestä tuli vuonna 1946 edustajamäärissä mitaten jopa suurin puolue, kun kaksi sosialidemokraattia siirtyi kansandemokraattien riveihin. Neuvostoliiton linjauksena oli, että kommunistien tuli päästä valtaan nimenomaan vaalien kautta. Äärivasemmistolaisten järjestöjen tärkein tavoite olikin saada mahdollisimman suuri osa väestöstä kommunistivetoisen ”uusdemokratian” ympärille. Neljännessä luvussa huomiota kiinnittää erityisesti ansiokas kuvaus niin sanotun kansandemokratiahaaveen tueksi rakennetusta organisatorisesta arkkitehtuurista. Tämän joukkion sisään mahtui monenkirjavia kokemuksia, näkemyksiä ja toimintatapoja. Suomalaiset kommunistit eivät lopulta pystyneet rakentamaan sellaista yhteistä rintamaa, jonka voimin kansandemokratiaa olisi voitu viedä eteenpäin parlamentaarisin keinoin.

Poliittinen turbulenssi näkyi erityisen kouriintuntuvasti 1940-luvun jälkipuoliskoa leimanneissa lakoissa. Työmarkkinat olivat varsin levottomat. Keskiössä oli taistelu SAK:n ja työväenliikkeen suunnasta kommunistien ja sosialidemokraattien välillä. Osa lakoista oli paikallisia selkkauksia, joilla ei ollut SKP:n siunausta, vaikka se muutoin masinoikin lakkoja aktiivisesti. Lakkoilussa purkautui monenlaisia jännitteitä: työväenliikkeen johto kävi niiden avulla omaa kamppailuaan työväen sieluista, kommunistit käyttivät lakkoja maan politiikan muuttamiseen sekä oman voimansa osoittamiseen, ja monelle lakkolaiselle työtaistelut olivat ensi sijassa keino purkaa omaa tyytymättömyyttään säännöstelytalouden ongelmia ja kehoja oloja kohtaan. Lopulta SDP ja SKP päätyivätkin keskenään avoimeen sotaan. Seurauksena oli, että SDP:n hallitsema SAK oli lakkoja vastaan, vaikka sen kommunistiset jäsenliitot samaan aikaan lakkoilivat.

Lakkojen ja niin sanottujen torikokousten taustalla oli ainakin vielä vuoden 1946 aikana Neuvostoliiton kannustus SKP:lle siirtyä myös ulkoparlamentaarisin keinoin Suomea sitomiseksi osaksi Itä-Euroopan kansandemokraattista rintamaa. Holmila ja Mikkola kiteyttävätkin ansiokkaasti, että suomalaisten kommunistien paradoksi oli siinä, että puolue oli yhtä aikaa sekä Neuvostoliiton ohjailtavissa että sen ohjailun ulottumattomissa. Kommunistit olivat riippuvaisia itänaapurista, eivätkä olleet riittävän itsenäisiä ja tehokkaita. Osa olisi halunnut toimia ripeämmin ja osa epärii. Tarvittava yhteistuumaisuus ja määrätietoisuus puuttuivat, ja kommunistit hukkasivat mahdollisuutensa. On historian ironiaa, että Neuvostoliiton tuki tahoille, jotka ajoivat sen haluamia tavoitteita, edesauttoi niiden epäonnistumista.

Teoksen päättävässä kuudennessa luvussa käsitellään vuosia 1948–1949, jolloin olot Suomessa alkoivat rauhoittua Pariisin rauhansopimuksen solmimisen ja liittoutuneiden valvontakomission poistumisen myötä. Myös akuuteimpien sosiaalisten ja taloudellisten ongelmien ratkaisemisessa alettiin päästä voiton puolelle. Kommunistien vuoden 1948 eduskuntavaaleissa kärsimä tappio puolestaan rauhoitti sisäpoliittista tilannetta.

Kommunistien vallan kasvun rajat alkoivat tulla vastaan. Kun Neuvostoliittokaan ei enää seissyt heidän selkensä takana samalla tavalla kuin aikaisemmin, vallankaappauksen pelko alkoi olla ohitse. Samalla kommunistien politiikkaa myös ryhdyttiin vastustamaan entistä avoimemmin. Erittäin tärkeä rauhaanpaluun symboli oli myös viimeistenkin sotasyllisten vapauttaminen alkuvuodesta 1949. Vapauttamisprosessissa korostui suomalaisten enemmistön näkemys, että tuomioissa oli ollut kyseessä lähinnä poliittisesta välttämättömyydestä. Samalla länsimaat ryhtyivät normalisoimaan suhtautumistaan Suomeen, mikä näkyi muun muassa ulkomaisen lehdistön kasvavana sympatian suomalaista kommunisminvastaisia piirejä kohtaan.

Antero Holmila ja Simo Mikkonen tuovat kiehtovasti esiin, miten myös vuodet 1948–1949 olivat tilanteen vähittäisestä parantumisesta huolimatta täynnä jännitteitä. Laitavasemmiston tapauksessa optimismi alkoi vaihtua itseruoskintaan ja tietoisuuteen menetetyistä mahdollisuuksista. Tämä näkyi muun muassa ”kovalla tohinalla ja retoriikalla” käynnistettyinä lakkoina, jotka kuitenkin päättyivät katkeriin tappioihin, traagisimpana Kemin lakon tapahtumat syksyllä 1949. Sosialidemokraattien taholla optimismi sen sijaan kasvoi, ja SDP sai yhä suuremman otteen työväenliikkeestä. SKP jäi kyllä Suomen poliittiselle kentälle tappioistaan huolimatta, mutta se sai vastaansa sosialidemokraatit ja porvarilliset tahot, joita yhdisti kommunisminvastaisuus. Kansan enemmistökään ei ollut valmis omaksumaan kommunistien jyrkkiä näkemyksiä; suurimmalle osalle valtakamppailua merkityksellisempää oli se, että elinolosuhteet alkoivat vähitellen parantua.

Sujuvasti Suomesta sodan jälkeen

Tiiviistä, sujuvasta ja hyvin jäsennellystä *Suomi sodan jälkeen* -teoksesta käy mainiosti ilmi, miten sodanjälkeistä aikaa leimasivat epävarmuus tulevasta, poliittiset kamppailut, lakot, mielenilmaukset, torikokoukset sekä erilaiset taloudelliset ja sosiaaliset kriisit. Yhteiskunnallinen turbulenssi ja henkilökohtaiset sekä perheiden ponnistukset ja tragediat kietoutuivat toisiinsa. Tekijät toteavatkin sattuvasti, että puhe yksituumaisesta jälleenrakennuksen ajasta itse asiassa vähättelee sodasta selvinneiden haasteita.

Vaikka tavallisten ihmisten ääni ei ole ihan niin suuressa roolissa kuin luvataan, tekijöiden hyödyntämät lainaukset kirjallisuudesta, muistelmista ja muista aikalaiskuvauksista toimivat hyvin. Niiden kautta päästään hyvin kiinni sodanjälkeisten vuosien mielenmaisemaan. Ulkomaisesta lehdistöstä lainatut Suomea koskevat kuvaukset tuovat puolestaan hyvän lisän perinteiseen kansalliseen perspektiiviin, jolla sodanjälkeisiäkin vuosia on totuttu tutkimaan. Kyseistä aineistoa olisi voinut hyödyntää vielä nykyistä laajemmin osoittamaan ajanjakson moniulotteisuutta. Tällaisenaankin teoksen yllirajainen tuulahdus osoittaa, miten Suomi ei suinkaan käynyt rauhaanpaluukamppailuaan ulkopoliittisessa tyhjiössä.

Koska teoksen painopiste on kaikesta huolimatta poliittisella tasolla, historiatulkintojen ja kulttuurin lisäksi erilaisten ”rauhankriisien” politisoitumisesta olisi ollut kiinnostavaa lukea enemmän. Useassa luvussa nousee hyvin esiin, miten erityisesti äärivasemmisto politisoi hanakasti eri asioita aina asuntopulasta ja naisen

asemasta lähtien oman politiikkansa välineiksi, ja sosialidemokraatit ja porvarilliset puolueet pyrkivät puolestaan vastaamaan. Niin sanotun selviytymismentaliteetin poliittista tarkoituksenmukaisuutta sekä sen roolia jälleenrakennusmytologian taustalla olisi niin ikään ollut mielenkiintoista analysoida yksityiskohtaisemmin. Ylipolitisoitumisen prosessit, syyt ja seuraukset olisivat ansainneet kenties jopa kokonaan oman lukunsa. Tämä kertoo osaltaan siitä, että sodanjälkeisissä vuosissa on vielä paljon tutkittavaa.

YTT Jouni Tilli työskentelee tutkijatohtorina Jyväskylän yliopistossa Historian ja etnologian laitoksella.